

Trösterová, Zdeňka

[Хабургаев, Г.А. Очерки исторической морфологии
русского языка: имена]

Opera Slavica. 1993, vol. 3, iss. 2, pp. 50-52

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116657>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE

Хабургаев, Г. А.: Очерки исторической морфологии русского языка, Имена. Изд. Московского университета, Москва 1990, 296 стр.

Devět let po vydání publikace *Историческая грамматика русского языка* (ve spoluautorství s K. V. Gorškovovou)¹, pojaté jako vysokoškolská učebnice, vyšly Chaburgajevovy "Очерки...", soustředěné na problematiku jména v širokém slova smyslu a dávající autorovi svým žánrem větší svobodu v přístupu k výkladu a interpretaci materiálu. Tato větší svoboda se projevuje v možnosti mnohem detailnějšího pohledu (téměř 300 stran textu věnovaných výhradně morfologii jména), netradičních interpretací a hypotéz při objasňování vývojových procesů a též využití podnětů vzestých z diplomových prací, debat s kolegy apod. Takovéto pojetí umožňuje proti učebnicovému vidět morfologický vývoj mnohem plastičtěji, v užším sepětí jednotlivých morfologických kategorií navzájem a s jevy na dalších jazykových rovinách - a co je pro Chaburgajeva příznačné, i v celé šíři a bohatství ruských dialektů - a konečně i jako výsledek sepětí jazyka s extralingvistickou skutečností (např. důsledky frekvence určitých lexikálních jednotek, popř. jejich tvarů na jejich morfologickou i lexikální podobu - srov. původní *коло* - nom. pl. *колеса*, užívané převážně v plurálovém tvaru,

který proto pronikl i do singuláru: *колесо*).

Podnětné je autorovo zamýšlení nad vztahem pojmu *systém - norma - úzus* (+ pro novou dobu *kodifikace*)² v oblasti psaného jazykového projevu, z něhož pro výzkum morfologického vývoje vyplývá, že opírat se pouze o písemné památky je zavádějící, pokud máme na mysli historii národního jazyka v celé šíři, nikoli pouze historii jazyka spisovného. A není tomu tak jen proto, že pišící vždy dává přednost knižnějším tvarům před hovorovými, ale i proto, že sám "typ jazyka" je v živé řeči jiný, upřednostňuje jiné lexémy a jiné tvary (v oblasti slovesa např. 1. a 2. osobu proti převažující 3. osobě v psaném projevu narativního charakteru, užití perfekta v dialogické řeči proti převažujícímu aoristu v monologické formě atd.).

Všimněme si některých interpretací, jež nově osvětlují okolnosti morfologického vývoje. Již výše jsme jako příklad uvedli vztah *коло - колеса - колесо*. V učebnicích historické gramatiky se obvykle spokojíme s konstatováním, že jde o staré konsonantické s-kmeny: *слово, небо, чудо, тело, коло*, které postupně přešly k o-kmenům neuter, ale jejich stopy nalézáme jak v češtině (*слово*,

télo x sloveso, *téleso*), tak v ruštině (*небо - небеса, чудо - чудеса*). G. A. Chaburgajev (i s odvoláním na další badatele, např. P. S. Kuzněcova, I. Totha) uvádí nejen zastoupení variantních tvarů v památkách a předpoklad, že v živé řeči se uvedené lexémy již jako s-kmeny nechovaly, ale i pozorování, že slovní tvary, zachovávající *-es-*, se často a v některých památkách důsledně píšou s grafémem *e* (nikoli "jať") v kořeni. Z toho vyvozuje, že tvary *тѣла - телесе, тѣлу - телеси* existovaly ne jako varianty jednoho slova, ale jako synopnata typu *голова - глава* nebo dokonce *глаз - око*. Za symptomatické přitom pokládá, že v knižních textech frekvence tvarů s *-es-* dokonce stoupala a tyto tvary se (jako hyperkorektní) objevovaly i ve slovech, která ve vlastních staroslověnských památkách byla vzácná nebo se vůbec nevyskytovala, jako *дрѣво, дѣло*. Morfologický prostrědek se tak stal stylistickým příznakem knižnosti v protikladu k hovorovým tvarům, skloňovaným již jako staré o-kmeny. Z uvedeného výkladu vidíme, že autor upozorňuje na protiklady v morfologickém vývoji, význam sepětí tvaru s konkrétním lexémem, místo tohoto lexému v hovorové a knižní řeči, stylistickou příznakovost některých morfologických prostrědků a další fenomény, jimž většinou v učebnicích není (a vlastně ani nemůže být) věnována pozornost. Morfologie je v Chaburgajevově pojetí těsně propojena se syntaxí, ale i tvořením slov, uvedme např. pozorování, že složené tvary adjektiv vystupovaly často ve funkci substantivizovaných

přídavných jmen: *Жаляху по немь ... добрии, а эллии радовахоуся, že člen měl slovo-tvornou funkci u adjektiv přívlastkových označujících vdanou ženu nebo vdovu: Приде Гургевая ис Суждала Смоленску.*

Některé autorovy formulace mohou ovšem vyvolávat pochybnosti. Srov. Если признать первоначальное противопоставление именных и членных форм как "неопределенных" (именные) и "определенных", подчеркивающих известность признака (членные - местоименные), то надо признать естественным, что последние могли употребляться только в функции определения, ибо сказуемое - это всегда новая информация, рема высказывания, следовательно, в предикате членные формы были невозможны." (s. 188). Opravdu je přísudek vždy řematem? Teoreticky na úrovni "langue" možná ano, ale v živé dialogické řeči ne. Ostatně Chaburgajev v citátu uvedený stav pokládá pouze za předpokládaný výchozí, pro staroruské období se již konstatuje, že složené tvary mohly vystupovat v přívlastku i v přísudku. Zajímavé je i pozorování o frekvenci adjektiv jako slovního druhu - poměrně nízká v informačních textech, vysoká v umělecké literatuře, kde ovšem plní především estetickou a expresivní funkci. Zánik jmenných tvarů u vzta-hových adjektiv se vysvětluje tím, že se jich užívalo převážně v nepřímých pádech atributivního vztahu: *И цѣловавъ моши възложиша въ ракоу камяноу, ale téměř nikdy v predikátu.*

Studium Chaburgajevových *Очерков* dává četné podněty k zamyšlení nad složitostí

a nejednoznačnosti morfologického vývoje, doplňuje naše znalosti historické gramatiky především svou úzkou vazbou na dialekty, ukazuje, že i oblast zdánlivě tak prozkoumaná, jako je morfologie, dává prostor pro nová pozorování a novou interpretaci.³

POZNÁMKY:

¹ К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев, Историческая грамматика русского языка, Изд. "Высшая школа", Москва 1981.

² Průpracování těchto pojmů v rámci teorie spisovného ja-

zyka je především zásluhou B. Havránka a Pražské lingvistické školy, v posledních 20 letech pak Komise pro slovanské spisovné jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů za předsednictví A. Jedličky.

³ Z českých badatelů se obdobnou problematikou z jiného zorného úhlu a v omezení na substantiva zabývá hlavně V. Blažek, srov. jeho dosud nevydanou monografii Problematika staroruské substantivní paradigmatické (Popis paradigmatické substantiv v novgorodském nářečí konce 13. - začátku 14. století).

Zdeňka Trösterová

Азарх, Ю. С.: Словообразование и формобразование существительных в истории русского языка. Изд. "Наука", Москва 1984, 246 стр.

V. В. Виноградов считал одной из первоочередных задач русистики изучение специфики словообразования частей речи, роли словообразования в морфологических процессах и в выражении грамматических значений и формобразования в словопроизводстве, исторических переходов слов в лексемы и лексем в словоформы (ср. В. В. Виноградов: Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва-Ленинград, 1947, 31-38). Параллельные и взаимообусловленные изменения в словообразовании и формобразовании составляют предмет исторической деривационной морфологии. Вкладом для дальнейшего развития данной дисциплины является настоящая работа. Ее автором является московская русистка Ю. С. Азарх, научный сотрудник

Института русского языка Российской Академии наук. Монография посвящена проблеме соотношения в истории языка подсистем морфологического уровня - словообразования и формобразования. В центре внимания стоит анализ изменений в суффиксальном словообразовании существительных. Книга является составной частью коллективного труда Историческая грамматика русского языка. Морфология. В предлагаемой работе не приводится полностью обширный фактический материал, а лишь некоторое число примеров необходимых для иллюстрации наблюдений и выводов.

Рецензируемая книга слагается из пяти глав. В "Предисловии" (с. 3-6) можно ознакомиться с целями исторической деривационной морфоло-